

UDK — 341.2+342.7(497.1)

др Војин Димитријевић,
редовни професор Правног факултета у Београду

МЕЂУНАРОДНО ЗАШТИЋЕНА ЉУДСКА ПРАВА И ЈУГОСЛАВИЈА*

I. МЕЂУНАРОДНЕ ОБАВЕЗЕ ДРЖАВА

Кратак увод у расправу о међународној димензији људских права и о томе како се она тиче Југославије, требало би да, пре свега, помогне у разјашњавању појмова и разбијању неких заблуда, које у нас постоје, како код оних који људска права посматрају као нешто опасно и субверзивно, тако и код оних који у њима виде панацеју, решење за све невоље нашег друштва.

Ниједна држава није више суверена у старинском и апсолутном смислу. Област у којој је обим суверености у периоду од 1945. године најупадљивије сужен, јесте поступање државе, у смислу владе или власти, према сопственом становништву. Та власт, ма каква била, демократска или ауторитарна, већинска или мањинска, социјалистичка или несоцијалистичка, ограничена је у понашању с појединцима и људским групама на својој територији дужношћу да поштује индивидуална и групна људска права, која нису више одређена само њеним сопственим Уставом и законима.

Постоје три основа за правну обавезу државе да поштује људска права лица под својом јурисдикцијом. „Извори“ ових обавеза су међународни уговори, правила међународног обичајног права и „општа начела која признају просвећени народи“ (чл. 38, ст. 1. Статута Међународног суда).

У погледу првог извора, међу државама постоје разлике. Седамдесетак универзалних и регионалних међународних уговора у овој области не обавезују их све и не обавезују их на исти начин. Што се тиче Југославије, она спада међу земље које су показале највећу склоност да се обавезују таквим уговорима, иако је при том — због неприпадања никаквој регионалној групи — приступила само оним уговорима који имају светске претензије (1) Југославија је до 31. децембра 1986. године ратификовала 33 таква уговора, међу којима су и они најопштији и нај-

(*) Скраћени текст уводног излагања на седници Секције за спољнополитичка питања и међународне везе Савезне конференције ССРНЈ од 21. октобра 1987. Напомене су касније додате.

(1) Преглед међународних инструмената о људским правима са стањем на дан 1. јануара 1987. године, може се наћи код Ј. — В. Marie, *Instruments internationaux relatifs aux droits de l'homme*, Human Rights Law Journal, 1987, стр. 217 и даље.

важнији, као што су Међународни пакт о грађанским и политичким правима (ППП) и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (ПЕСК) (2).

Обавезаност међународним уговорима има два вида, међународно-правни и унутрашње-правни. Ако не поштује своју међународну обавезу, тј. ако крши неко право из уговора, држава је одговорна према својим саговорницима, тј. осталим потписницима, што у најмању руку значи да оне могу да се занимају за стање људских права, загарантованих уговором, па чак и да том стању приговарају, а да не буду оптужене за мешање у унутрашње ствари. То, наравно, важи само за оне државе које оу и саме ратификовале исти уговор. Отуда је, нпр., међународни положај америчке владе у том погледу слаб, јер су САД чланице врло малог броја уговора о људским правима, међу којима нису оба поменућа пакта.

Унутрашње-правни учинци приступања међународном уговору зависе од уставног поретка дате државе. Неке државе своју обавезу остварују тако што у законодавство уносе одредбе које одговарају онима из међународног уговора, док друге допуштају да се уговор непосредно примењује. То, практично, значи да се у првом случају људи чија су права повређена могу позивати само на унутрашње прописе, док у другом могу да црпу своја права непосредно из међународног инструмента. СФРЈ опада у другу групу: према чл. 210, став 2. Устава од 1974. године „судови непосредно примењују међународне уговоре који су објављени“. Изгледа да грађани Југославије и њихови правни заступници врло ретко користе ову могућност. Није ми познат ниједан случај да се странка пред југословенским судом позвала на ППП, у коме је садржан најшири каталог оне врсте права која могу добити судску заштиту. Касније ће бити речи о томе у којој је мери југословенско законодавство у складу са међународним обавезама земље.

Треба се осврнути на два важна међународна документа, који нису међународни уговори, али имају велики ауторитет, па се и у Југославији на њих највише позивају сви они који се залажу за остваривање људских права. Реч је о Универзалној декларацији о људским правима од 1948. године (3) и Завршном акту Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС) од 1975. године (4).

Универзална декларација је у ствари резолуција једног органа УН, Генералне скупштине, чије одлуке не могу обавезивати државе. У самом тексту Декларације каже се да је реч о заједничком стандарду који тек треба досећи, чиме се пориче њен нормативни карактер. Па ипак, ова Декларација је свакако једна од најважнијих и најчешће навођених одлука УН и најважнији документ у историји борбе за људска права. За то правно постоје три најважнија разлога. Један је у томе што су се чланице УН у самој Повељи, која јесте међународни уговор, обавезале да поштују људска права: како она у Повељи нису дефинисана, Декларација се почела сматрати конкретизацијом такве обавезе.

(2) Превод пактова у: *Људске слободе и права*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1968, стр. 55 и даље. Такође у: *Југословенска ревија за међународно право*, 1967, стр. 230 и даље.

(3) Превод у: *Људске слободе и права*, (нап. 2.) стр. 51. Превод је лако доступан у издању Информативног центра УН у Београду, под називом *Општа декларација о правима човека*.

(4) *Конференција о безбедности и сарадњи у Европи, Завршни документ*, Београд, Савезни комитет за информације, 1975.

Други је у томе што су такву Декларацију, на разне начине, наводећи је или позивајући се на њу, преузели уставни многих држава, нарочито оних које су стекле независност после њеног усвајања, па се она посредно враћа у међународно право као „опште правно начело признато од просвећених народа“. Трећи је у самој пракси других органа УН: у њима се, а нарочито у Комисији за људска права, права прокламована у Декларацији (иако не сва) узимају за мерило понашања држава о којима се расправља када се оптуже за систематско и масовно кршење људских права.

Колико су представе о Универзалној декларацији код нас погрешне, најбоље показује податак да у студији која је за Скупштину СФРЈ израђена под насловом *Остваривање и заштита уставних права, слобода, дужности и одговорности радних људи и грађана* стоји да је „Југославија... ратификовала Универзалну декларацију о правима човека“ (5). Југославија то није могла да учини, јер се резолуције Генералне скупштине не ратификују. Штавише, она није ни гласала за њу, већ се уздржала. Политичко објашњење треба вероватно тражити у тадашњој (1948) блискости са СССР-ом, док је правно објашњење, које су дале све земље Источне Европе, било у томе што је Декларација одвећ уска, тј. не обухвата довољно права социјалне и економске природе.

Завршни акт КЕБС-а такође није међународни уговор, већ свечана политичка обавеза коју су потписали шефови држава или влада европских земаља, САД и Канаде. У њему државе учеснице изјављују да ће поштовати људска права, али се та права ближе не дефинишу (осим, можда, слободе савести и вероисповести): она се одређују позивањем на Универзалну декларацију о људским правима. Међутим, овом се акту однекуд у нашој јавности у погледу људских права придаје много већи значај од међународних пактова. Може се претпоставити да је то одјек атмосфере у земљама Источне Европе. Тамо је КЕБС добио огроман публицитет, јер је сама иницијатива за њега потекла од СССР-а и његових савезника, који су за његово одржавање имали јак политички интерес. Уз то, потписнице су биле обавезне да објаве Завршни акт и учине га свима доступним. Тако је јавност у земљама Варшавског уговора постала свесна неке врсте дужности својих влада у погледу људских права и покушала, са мање или више успеха, да изврши одговарајући притисак, мада су и тамо за то могле да послуже несумњиве уговорне обавезе.

За нашу тему и нашу земљу, обичајна правила међународног права су од мањег значаја. Иако та правила, за разлику од уговора, обавезују све државе без разлике, њихово непосредно унутрашње дејство не постоји у већини земаља, па ни у Југославији. Поред тога, нема сагласности о томе која све људска права штити међународно обичајно право. Преовладава мишљење да је реч само о масовном кршењу најосновнијих права, као што су геноцид, самовољна убиства, ropство, тортура, расна дискриминација и дуготрајно лишавање слободе без судске одлуке (концентрациони логори) (6).

(5) Библиотека Скупштине СФРЈ, Коло XIX, свеска 11, Београд, Секретаријат за информације Скупштине СФРЈ, 1982, стр. 273.

(6) ВИАИ, нпр.: The American Law Institute, *Restatement of the Law, Foreign Relations Law of the United States (Revised)*, Tentative Draft, № 3, Philadelphia, 1982, стр. 156 и даље.

Утицај трећег извора, општих правних начела „просвећених“ народа, најтеже је одредити (7). То су начела пореклом из свих унутрашњеправних система кроз која може да се рефлектује непрекидни напредак који се у погледу заштите људских права догађа у свету. Већ сам поменуо како је Универзална декларација, тиме што је прихваћена у великом броју устава и закона, допринела стварању таквих начела. Други би пример био везан за нова тумачења апстрактно утврђених права. Тако, на пример, право на приватну сферу почиње и у међународним форумима да се тумачи у складу са потребом да се човек заштити од нових напруга за прислушкивање или уређаја за прикупљање и чување података.

II. МЕЂУНАРОДНА ЗАШТИТА ЉУДСКИХ ПРАВА

Претпоставља се, наравно, да државе испуњавају своје међународне обавезе, нарочито уговорне (јер су их добровољно преузеле), у доброј вери. У том погледу, међутим, јављају се највеће сумње баш када је реч о људским правима. Заправо, иза речи „држава“ крије се влада, склона да ускрати права својим противницима, или већина која се не обазире на слободу мањина и изолованих појединаца. А права човека постоје ради заштите слабијих, она су граница до које може да иде политичка моћ, макар била и демократски легитимисана.

Међународна заштита је отуда у првом реду надзор над владама, који треба да спречи да оне саме крше, или допуштају да се крше, људска права. Тренутно, овај надзор врше међународни органи састављени од представника држава или независних личности, као и транснационалне невладине организације.

Међудржавна тела требало би да буду најважнија, јер прихватањем међународног уговора држава преузима обавезу према странним државама (сауговорницима) у корист својих држављана и других људи на својој територији. Ова ситуација одражава неприродност постојећег међународног поретка, у коме човек нема непосредни субјективитет. Када је његово право прекршено, он сам може да се брани и жалити само у оној мери у којој му то допушта његова држава, док су му даљи „заштитници“ стране државе, према којима је његова држава у међународној обавези. Лако је схватити да те државе често немају интереса за његову судбину, или, боље рећи, да тај интерес није чист, јер зависи од других политичких околности. То је разлог лоше политизације органа каква је, нпр., Комисија УН за људска права, у којој се најгоре проводе мање земље без довољно моћних заштитника а најбоље пролазе оне око чије се наклоности боре све групације држава. У овој оцени, наравно, не треба претерати, јер су и оваква тела морала да реагују на нека, али не сва, најмонструознија кршења људских права, као, нпр., у Јужној Африци и Чилеу. То је и разлог политике „двоструког стандарда“ многих влада којима сметају само повреде људских права у идеолошки и стратешки супротстављеним земљама.

(7) Види: С. Аврамов, *Општа правна начела као извори међународног права*, „Југословенска ревија за међународно право“ 1959, стр. 385. и даље. Р. Sieghart, *The International Law of Human Rights*, Oxford, Clarendon Press, 1985, стр. 6 и даље.

Тела која су на основи сагласности држава састављена од независних, у личном својству изабраних, стручњака, било да делују у оквиру међународних организација или не, требало би, теоријски да буду лишена ових мана. Највиши домет се постиже стварањем међународних судова за људска права, не само зато што они могу својом пресудом да обавезу државе, него и зато што тужιοци не морају да буду само државе већ и оштећени појединци, што је доскора у међународном животу било немислииво. Судови у правом смислу речи за сада постоје само у регионима који творе културно, економски и социјално блиске државе. Европски суд за људска права ради већ дуго (8), а Међуамерички (9) одсбора. Првом се могу обраћати појединци у надлежности готово свих чланица Европског савета, а другоме, за сада, само они из Аргентине, Колумбије, Костарике, Еквадора, Хондураса, Перуа, Уругваја и Венецуеле. Сличан, иако далеко мање моћан статус, има у светским, размерама Комитет за људска права. То је орган створен Међународним пактом о грађанским и политичким правима, коме су све државе-потписнице (па и Југославија) дужне да подносе периодичне извештаје о остваривању обавеза из Пакта, али појединци могу да улажу представке само против оних држава које су на то посебном изјавом пристале. Док је Пакт до краја 1986. године ратификовало 85 држава, ову изјаву је дало 38, међу којима није СФРЈ. Постоје још неки слични органи, везани за друге међународне организације.

Иако политички интереси у оваквим стручним телима не долазе драстично до изражаја, у том погледу не треба имати претераних илузија. Именовање и избор њихових чланова ипак су у рукама држава, њихов је мандат сразмерно кратак а рад у органу за заштиту људских права није им главно занимање и извор прихода. Штавише, све је уочљивија тенденција многих држава да у оваква тела предлажу и бирају државне службенике, који не могу да сачувају потпуну непристрасност, а она је и из других разлога тешко достижна врлина. Поред тога, тзв. независни стручњаци не располажу апаратом који би им прибављао поуздана и потпуна обавештења, већ за то морају да се ослањају на средства масовних комуникација, личне утиске и друге изворе.

Када се све то има у виду, не треба се чудити важности коју у области међународне заштите људских права добијају невладине организације. То су национална и транснационална удружења која окупљају, без посредства држава, људе заинтересоване за унапређивање људских права. Њихова би предност могла да буде у томе што су специјализована, јер се баве само људским правима, мотивисана, јер имају чланове са јаким интересом за ту област, и независна, јер не подлежу државној контроли и имају сопствене изворе прихода. Без обзира да ли је све у сваком случају тако, сасвим је извесно да су нека од њих стекла светску репутацију јер су једине организације које се занимају за људска права у свим државама, па и онима чије владе немају политичке противнике или нису довољно привлачне за штампу. Оне такође једино систематски прикупљају информације о стању људских права, па су некада и искључиви извори података и за државе и међувладине организације.

(8) Види превод Европске конвенције о заштити права човека и основних слобода од 4. новембра 1950. у: *Људске слободe и права* (нап. 2), стр. 180 и даље.

(9) Види: T. Buergenthal, *The Inter-American Court, Human Rights and the OAS*, „Human Rights Law Journal“, 1986, стр. 157 и даље.

Чак и када изузмемо невладине организације које се баве само људским правима у једној земљи (било сопственој или страни), таквих творевина има много. Неке су формално или стварно националне, у смислу да им је чланство претежно из једне земље, док оне најважније без обзира на седиште, окупљају чланове из целог света. Међу овим последњима се свакако највише чује за „Међународну амнестију“ (*Amnesty International*) која зато може да послужи као пример.

Није лако рећи зашто је АИ стекла велики ауторитет, који се види и по томе што се истовремено занесено хвали и жестоко напада. Пре свега, међу њеним оснивачима и предводницима налазили су се и налазе се врло угледни људи — међу њима и Сон Мекбрајд (Sean McBride), добитник Лењинове награде и Нобелове награде за мир, познати борац против апартејда и родоначелник идеје о новом информативном поретку. Поред тога, чланство ове организације са седиштем у Лондону је међународно (тврди се да премаша 500.000 људи). Да би се сачувала непристрасност, члановима није дозвољено да се баве људским правима у сопственој земљи. Даље, организација тврди да не прима новац из државних извора и сваке године објављује финансијски извештај, који показује да средства потичу од чланарине и дарова. Коначно, АИ је врло специјализована. Она брани само тзв. „заточенике савести“, тј. људе који су лишени слободе због својих уверења, боје коже, пола, етничког порекла, језика или вероисповести, под условом да нису заговарали насиље. Поред тога, АИ се залаже за брзо и коректно суђење свим политичким затвореницима и бори за безусловно укидање смртне казне и мучења. У својим редовним годишњим извештајима АИ приказују стање из области за које је заинтересована у безмало свим државама света. Њени органи уверавају читаоце да се земље не рангирају и не пореде трудећи се да стилизација буде у складу с тим. У АИ се тврди да се не заузимају никакви ставови о различитим идеологијама и привредним системима (10).

Наше је да свему овоме верујемо или не верујемо, нарочито ако имамо поуздане податке из других извора. Међутим, требало би се чувати изјава, у нас тако честих, да је АИ изразито антикомунистички и антијугословенски настројена. Док подаци о потајном раду њених чланова не увере у супротно, морамо поћи од званичних публикација АИ, које нису штеделе десничарске, антикомунистичке режиме, што је чак довело дотле да чланови војних хунти у Латинској Америци изјављују да је АИ „комунистичка агентура“. Што се тиче антијугословенства, извештај АИ за 1986. годину посвећује Југославији нешто више од три стране, САД четири, Уједињеном Краљевству тачно три, а СР Немачкој две и по стране (11). Земљи у којој јој је седиште, АИ приговара због мучења и малтретирања у истрагама у Северној Ирској, принуђивања војних лица да дају признања, бруталности према малолетним затвореницима и недостатака у кривичном поступку који воде специјални судови у Северној Ирској.

АИ и сличне организације морају да дођу у спорове са државама, како због разлика у погледу принципа, тако и због оцене чињеничног стања. Стандарди АИ нису општеважећи. АИ сматра да се нико ко није

(10) *Amnesty International Report 1986*, London, Amnesty International Publications, 1986, стр. 1 и даље.

(11) *Исто*, стр. 317, 196, 314 и 278.

заговарао употребу насиља не сме лишити слободе, а члан 20. PGP налаже државама да забране свако позивање на националну, расну или верску мржњу којим се наводи не само на насиље него и на дискриминацију и непријатељство. Члан 6. истог Пакта допушта смртну казну за најтежа кривична дела, а АИ јој се безусловно противи. Што се тиче чињеница које АИ саопштава, оне једноставно могу бити нетачне или лоше протумачене.

Треба схватити да ће невладине организације, због празнине коју испуњавају, играти све већу улогу у многим областима, а нарочито у заштити људских права. Антагонизирање оних које су успеле да се наметну као непристрасне не може користити ни једној земљи. Мотиве и идеолошку опредељеност оних који им припадају ваља разликовати од аргумената које износе. Њима се успешно могу супротставити само противаргументи, при чему то нису дужни да чине државни органи, али би за дијалог требало да буду опремни други чиниоци у друштву, у првом реду друштвено-политичке организације које се залажу за људска права.

Коначно извршавање обавеза надзире и међународно јавно мњење. Средства за масовно општење истовремено утичу на то мњење и изражавају га. Њима се ствара — да употребим помодни израз — својерестан *image* сваке земље, који може повољно и неповољно да делује и на друге области, од којих су за реалисте најзначајнији економски односи.

И овде је умесна исправка погрешних представа. Док се државним органима може замерити мешање у унутрашње ствари, ако се без међународно-правног овлашћења изражавају о стању људских права у страној држави, дотле то не важи за остале поменуте субјекте. Они су приватна лица и поседују слободу изражавања, па је приговор о мешању неумесан и неефикасан, чак и онда када је очигледно (али се не може доказати) да се иза приватног лица крије држава. У нас је постојала склоност да се тако дисквалификују напади и приговори из иностранства. Са друге стране, наше друштвено-политичке организације и средства комуникација нису се устручавали од осуда гажења људских права у другим земљама, али су понекад бивали поколебани преосетљивошћу неких страних влада, које су због критика интервенисале непосредно или преко државних или партијских органа. Тиме смо се доводили у ситуацију да нам саме стране владе налажу шта да говоримо и пишемо о њима, што је у отвореном информационом систему, какав је југословенски, доводило до неповољних реакција, нарочито међу младим људима. Добро обавештени, грађани приговарају југословенским јавним гласилима због прећуткивања ноторних кршења људских права у неким земљама (нпр. у Уганди, Екваторијалној Гвинеји, Кампучији, итд.).

III. ОЦЕНЕ ПОНАШАЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Када смо већ употребили тај израз, запитајмо се сад какав је *image* Југославије у погледу људских права. Да би се добио прави одговор, требало би сачинити опсежну студију. Каква-таква скица може се назна-

чити тиме што ће — без коментара и без улажења у истинитост и основаност — репродуковати оне оцене које са извесном учесталошћу долазе од субјеката који могу да их дају. Поред тога, дужни смо и да се осврнемо на саму југословенску јавност.

У органима међународних (међудржавних) организација и на другим скуповима представника држава питање људских права у Југославији није се никада озбиљно покретало. То се може објаснити уверењем да у СФРЈ нема грубих и масовних кршења људских права и непостојањем политичког интереса ниједне утицајније државе да таква питања покреће.

Што се тиче оцене деловања представника Југославије у области међународног унапређивања људских права, њима се одаје признање због већ поменутог склоности Југославије да приступа међународним уговорима и због њихових иницијатива, нарочито у погледу тзв. „треће генерације“ људских права, која се углавном односе на права народа и других колективитета, као што су право на самоопредељење, апартејд, заштита мањина, право на развој, право на здраву околину, на партиципацију итд. Међутим, постоје мишљења да је став Југославије према класичним грађанским и политичким правима амбивалентан. Иако се њени представници залажу за јединственост и целовитост свих људских права, стиче се утисак да у извесним случајевима радо прихватају објашњења оних режима који крше грађанска и политичка права у име тобожњих виших и револуционарних интереса.

Мора се напоменути да су југословенски дипломати дуго деловали под врло неповољним околностима. Комплекс људских права био је у средишту блоковског сукоба, јер су САД и неке друге западне земље перципирале област људских права као једно од места где су земље источног блока најрањивије и користиле је за противударе у свим ситуацијама. СССР и његови савезници су, опет, све донедавно показивали изузетну алергичност на ову тему, не бранећи се од оптужби и не предузимајући никакве иницијативе: уместо тога, они су позивом на сувереност одбијали разговор о људским правима и умањивали њихов значај, нарочито када је реч о грађанским и политичким правима, које и њихова доктрина проглашава за историјски превазиђене буржоаске творевине (12). Југославији је морало да смета и то што су напади, иако првенствено усмерени на земље Варшавског уговора, бивали тако срочени да изгледају и као оспоравање социјализма уопште, па су, наравно, погађали и несврстане земље социјалистичке оријентације. Југославија је очигледно оценила да су овакве расправе неискрене и бесплодне, па је зато, уз изузетак права мањина, давала иницијативе у областима где је могла да се постигне шира сагласност међу несврстаним земљама, а покушавала да спречи да се поједине државе стављају на тапет из разлога који нису везани за прави интерес за судбину људи.

У овако деликатном положају било је тешко држати равнотежу. Понекад је изгледало да југословенски представници верују да је сваки предлог за конкретну осуду кршења грађанских и политичких права усмерен првенствено против интереса Југославије и несврстаних земаља и да је идеолошки суспектан. То је доводило до парадоксалних ситуаци-

(12) Види, нпр.: В. Караташкин, Уважение прав человека и основных свобод укључају слободу мисли, совести, религије и убеђења, у: Војна мира — међународно-правне проблеме европеским безбедности, Москва, Наука, 1977, стр. 113 и даље.

ја, које нису користиле угледу земље. На пример, на XXXIV заседању Комисије за људска права (1978. године) дат је предлог да се о кршењу људских права у Екваторијалној Гвинеји — ако њена влада и даље буде одбијала сарадњу са УН — расправља јавно, а не, као до тада, тајно. Иако је група афричких земаља у Комисији била подносилац нацрта резолуције и оквалификовала стање у Уганди и Екваторијалној Гвинеји као „срамоту за Африку“, Југославија је гласала против предлога, оставши у мањини и у чудном друштву (Либија, Пољска, Сирија и Куба). На принципијелном плану, сличним се ставом може објаснити упорност са којом се југословенска дипломатија противи увођењу институције Високог комесара УН за људска права не дајући за то довољно јаке аргументе.

Мора се признати да је став Југославије био изнуђен притиском оних снага у покрету несврстаности које су економски развој претпостављале слободи, политичким обзирима према репресивним режимима, који су се покривали револуционарним и социјалистичким фразама, и незграпношћу америчке дипломатије, која је дебат о људским правима давала идеолошки тон а при том штитила деоничарске диктатуре. Извесну улогу играли су и преосетљивост и неразумевање Истока за ову целокупну проблематику. Сада су се околности знатно промениле. СССР заузима много еластичнији став и спреман је речју и делом да покаже да су грађанска и политичка права спојива и са његовом визијом социјализма. Афричке земље су енергичније према кршењу људских права на свом континенту, и то не само када је у питању Јужна Африка: Афричка повеља о људским и народним правима ступила је на снагу 1986. године (13). Можда је најважнији развој у Латинској Америци. Ослободивши се дугогодишње страховладе војних диктатура, највеће земље из тог региона не само што материји људских права придају огромну важност, већ се и труде да ојачају међународне механизме, јер њихово становништво верује да је непрекидни притисак међународних владиних и невладиних организација допринео дискредитовању и обарању тлачитељских режима (14).

Међународна тела састављена од судија и независних стручњака не расправљају о Југославији поводом индивидуалних пријава, јер се она на то није обавезала. Једина могућност за то постоји у UNESCO-у, када су у питању права везана за стваралаштво, али је један поступак који је против Југославије тамо поведен обустављен чим је југословенска влада одустала од одбијања да у њему учествује и чим су се југословенски представници појавили да дају потребна објашњења.

У органима ове врсте расправља се поводом периодичних извештаја СФРЈ о остваривању права загарантованих одговарајућим уговорима. Међународни углед Југославије допринео је томе да се са њеним извештајима врло пажљиво и учитиво поступа. Уопштено се може рећи да је оцена ових тела да је у погледу остваривања економских, социјал-

(13) Повеља је прихваћена на XVIII заседању шефова држава и влада Организације афричких држава у Најробију 27. јуна 1981. Ступила је на снагу 21. октобра 1986. Текст у „Human Rights Law Journal“, 1986, стр. 403 и даље.

(14) Тако је, на пример, представник министара иностраних послова Уругваја марта 1985. пренео Комитету за људска права поруку свога министра, у којој се између осталог каже да „народ Уругваја цени многе изразе међународне солидарности у време када су његова права била систематски занемаривана и кршења, укључујући ту нарочито захватност за велику пажњу коју су чланови Комитета за људска права придавали представкама из Уругваја“. *Report of the Human Rights Committee*, GAOR, 40th Sess, Suppl. № 40, New York, 1985, стр. 4.

них и културних права, као и у погледу елиминисања већине облика дискриминације, стање у Југославији добро. Иако је било приговора због формалног непризнавања права на штрајк, констатовано је да се штрајк толерише под еуфемистичким називом „обустава рада“. Што се, пак, тиче грађанских и политичких права, чланови оваквих тела, у жељи да се не поведу за непоузданим информацијама о стварној пракси, задржавају се готово искључиво на оним уставним и законодавним одредбама које им не изгледају у сагласности са међународно преузетим обавезама.

Тако су, на пример, неки чланови Комитета за људска права, када су 1983. године последњи пут имали прилике да разматрају извештај Југославије, замерили што се у Уставу СФРЈ у целини прави разлика између радних људи и грађана, и члану 154. Устава зато што не забрањује, поред осталих облика дискриминације, и дискриминацију на „основу политичких и других мишљења“ (како то тражи члан 2. РGP), члановима 215. и 216. зато што омогућавају ограничење права на жалбу, а члану 230. зато што тражи морално-политичку подобност свих судија и не предвиђа независност судија судова удруженог рада. Као што се могло очекивати, изречене су и примедбе на чланове 114 и 133. Кривичног закона СФРЈ, у првом случају због формулације која доводи у питање начело легалитета а у другом због ограничавања слободе изражавања (15).

Примедбе које потичу од невладиних организација теже је обухватити једним погледом. Као што је речено, таквих организација има много и већина није успела да прибави довољан углед или признање за потпуну непристрасност. У односу на Југославију, вероватно не треба озбиљно узимати наступе невладиних организација које су исувише везане само за чланство из једне земље или у којима утицај имају емигранти из Југославије. Ови последњи тада делују као извор информација које су искривљене, не толико у очекиваном, идеолошком смислу, колико у тежњи да се нација из које потичу представи као главна „жртва“ кршења људских права у Југославији. Сумије такве врсте морају да постоје и према врло агилним и темељитим невладиним организацијама, каква је Међународна лига за људска права, иако она има консултативни статус при Уједињеним нацијама, UNESCO-у, Међународној организацији рада и Европском савету и настоји, за разлику од АИ, да прати људска људска права у целини.

Имајући на уму све ове резерве, рецимо да такве организације, изузев када је реч о чл. 133. Кривичног закона СФРЈ, не приговарају толико југословенском Уставу и законима, колико тврде да се нека међународна људска права, преузета у њима, у пракси не поштују. Оне су се бавиле различитим случајевима од којих је, наравно, сваки био специфичан. Узмемо ли у обзир само најновије примедбе које имају нешто општији карактер, могли бисмо да утврдимо да су по таквим мишљењима највећи проблеми у области слободе изражавања и услова у истражном поступку и издржавању казне. Тврди се да у Југославији има исувише људи који су кажњени само због тога што су користили своје право да јавно, па чак и приватно, изразе своја мишљења и

(15) *Report of the Human Rights Committee*, GAOR, 39th Sess., Suppl. № 40, New York, 1984, стр. 40 и даље.

уверења или да добу до информација а да при том нису позивали на употребу насиља у циљу обарања уставног поретка или хтели да изазову расну, националну или верску мржњу. Поред тога, износи се да су лица осумњичена за овакве или друге деликте изложена малтретирању приликом истраге и да казну издржавају у условима који су испод стандарда одређених међународним уговорима и југословенским законодавством. У новије време јављају се и оптужбе да се на принудно лечење у психијатријским установама шаљу људи који су психички здрави али неподобно мисле. Нарочиту пажњу привлаче строге пресуде младим, па и малолетним, Албанцима на Косову због изношења сепаратистичких захтева (16).

Противно распрострањеном схватању, најстрожи критичар стања људских права у Југославији јесте њена сопствена јавност. У том погледу, јасно је, не постоји унисоност, али ја тврдњу заснивам на укупном утиску који се ствара ставовима највиших државних и партијских органа, изјавама руководећих људи, иступањима особа са научним и уметничким угледом, написима у штампи и саопштењима одговарајућих тела која оснивају организације и групе грађана. Не улазећи у тачност сваке поједине тврдње, став критички усмерене јавности могао би се резимирати тврдњом да, нема битних примедба на уставне одредбе о правима и слободама грађана, за које се сматра да у суштини поштују међународне обавезе земље (изузетак би био члан 156. Устава СФРЈ који своди активно и пасивно бирачко право само на најниже нивое власти, што би могло да буде у супротности са чланом 25. ПГП и што је, уосталом у средишту живе дискусије о посредним и непосредним изборима). Стога критике унутар земље првенствено полазе од мерила које је поставио сам Устав, а не од поређења са међународним актима.

Када је реч о законским и подзаконским актима, примедба има и оне се односе на прописе који надлежним органима остављају широка овлашћења да сами цене у којој се мери слободе и права могу некажњено користити или ограничавати. У том погледу је парадигматичан већ фамозни члан 133. Кривичног закона СФРЈ, али сада под лупу поново долази и члан 114, као занимљив „нуспроизвод“ афере „Агрокомерц“. Обраћа се, такође, пажња и на могућности административног кажњавања или ограничавања слободе кретања, од којих нека до сада нису коришћена а друге се користе у сличном смислу као члан 133.

Међутим, најоштрије незадовољство усмерено је на праксу, а не на прописе. У том погледу треба поменути две најважније теме.

Прва од њих је комплекс Косова, који се трауматично доживљава као масовно угрожавање основних људских права неалбанског становништва Покрајине. Спецификум Косова, који треба нарочито нагласити када се говори о међународним димензијама заштите људских права у Југославији, јесте у томе што агресивни иступи углавном не потичу од органа или носилаца власти, али се ови окривљују због њиховог толерисања и непружања заштите људских права и слобода припадника угроженог дела становништва. При том угрожени представљају мањину само у Покрајини, али су иначе припадници народа, односно „већине“ у југословенском смислу. Такву је ситуацију тешко представити у иностранству, нарочито групама које се боре за људска права, јер су ове

(16) Нпр., *Amnesty International Report 1986* (нап. 10), стр. 317 и даље.

навикле да штите појединце и мањине од репресивне власти, а не државу и већину од поступак мањине. Отуда су депласирани предлози да се Југославија или поједини Југословени обратe међународним форумима ради васпостављања људских права на Косову.

Друга тема, којој је недавно била посвећена и једна седница ЦК СКЈ, садржи у себи прву. И на том скупу, као и другде, изражено је мишљење да у СФРЈ постоји криза законитости. Проблем законитости има изразите видове везане за људска права. Најједноставније речено, не постоји идеална заједница у којој се људска права не крше, али зато савремена правна држава мора да омогући сваком грађанину да постигне да се неправдо обустави или исправи. Једнакост пред законом основно је људско право. Исто такво право је и несметано обраћање независном суду ради остваривања сваког субјективног права. Тим поводом се у нас изражавају озбиљне сумње у независност судова, нарочито на нижем нивоу. Ово се илуструје и шароликошћу судске праксе, која доводи до тога да се у извесним деловима земље различито тумаче савезни прописи па се на једном месту слободно може чинити оно што на другом носи ризик вишегодишњег лишења слободе. При том се има у виду и штета за углед Југославије, јер страна средства информисања дају велики публицитет драконским казнама у првостепеним пресудама, док се за каснија ублажења сазнаје много ређе.

Специфично људско право о коме се најчешће говори свакако је слобода изражавања и информисања обухваћена члановима 167, 168, и 169. Устава СФРЈ. Један део члана 133. Кривичног законика сматра се опасношћу за ту слободу највише због праксе тужилаштава и судова који „злонамерно и неистинито приказивање прилика“ слободно и различито тумаче. Иако је Савезни суд инсистирао на строго рестриктивном тумачењу ових израза, утисак је да се слобода ограничава на нижим нивоима, нарочито онда када нема места обраћању највишој судској инстанци. У последње време се критике усмеравају на коришћење прекршајног поступка у исте сврхе. Мада је реч о краћим временским казнама, не може се прећи преко њиховог понижавајућег и обесхрабрујућег карактера. Често се с тим у вези алудира и на имплицитну неправедност грађана, на њихову подељеност на проверене, који имају право да критикују, и на „сумњиве“ којима се на суду не допушта ни да покушају да докажу истинитост својих тврдњи.

Штампа је у последње време допринела актуелизовању чл. 179. Устава СФРЈ, који гарантује поштовање људске личности и људског достојанства у кривичном поступку при лишењу слободе или издржавању казне. Помињу се случајеви полицијске бруталности а нарочито се скреће пажња на лоше услове у неким казнено-поправним установама. Тражи се да политички затвореници буду признати као посебна врста кажњеника и да се с њима поступа друкчије него са обичним преступницима (*custodia honesta*).

Могло би се, ослушкујући гласове наше јавности, набрајати и даље, помињући с тим у вези случајеве из ближе прошлости који су се тicali морално-политичке подобности, ограничавања слободе удруживања, а нарочито различитог поступања са грађанима који користе своје уставно право на подношење представки органима власти (чл. 157. Устава СФРЈ). Посебно обележје ових примера је у томе што наводна

кршења не проистичу толико из деловања државних органа, колико из повремених кампања, које опет изазивају противљење дела јавности у земљи и добијају и одјек у иностранству. Зато се овде и помињу, јер сврха овога излагања није потанко набрајање свих замјерки на стање људских права у Југославији, већ њихов утицај на слику која се о њој ствара у свету. Исто тако, није му сврха да указује на оне области, нарочито права из самоуправљања, где Југославија у својим прописима и пракси иде испред и изнад међународних стандарда па зато добија међународна признања. Нека истраживања су показала да се просечни Југословен најчешће жали баш на кршење својих права из области самоуправљања (17).

(17) Види: *Остваривање и заштите уставних права, слобода, дужности и одговорности радних људи и грађана* (нап. 5), стр. 85 и даље.